

nja. Dobro je obraden pojam "Saveza" u SZ i NZ kao središnje vrijednosti za odnose ljudi prema Bogu i međusobno (II, str. 340-341). Euharistija je obradena u pojmu "Liturgija" (I, str. 570), ali po mom mišljenju kratko, jer je više prostora dano gradu "Lod ili Lida". Mršavo je obraden pojam "Carstvo nebesko" (II, str. 617) koje je glavna tema Isusova propovijedanja i djelovanja. Doduše, nešto od tog bogatstva može se naslutiti iz natuknice "Priče" (II, str. 267-268) gdje je rečeno da "priča iz NZ ima svrhu da jednostavnim rečima i poređenjima izloži uzvišeno Hristovo učenje". Tu je autor naveo naslove 35 sinoptičkih parabola s uputom na mjesta u evanđeljima gdje se one nalaze. Tko meditativno čita te parabole, dobiva dubok uvid u Isusovo učenje o različitim aspektima kraljevstva Božjega.

Moglo bi se, dakako, raspravljati zašto naš autor nije uvrstio još neke nazive te zašto je nekim geografskim i osobnim nazivima posvetio puno prostora (npr. "Egipat" - I, str. 265-266, 112 redaka), na račun strogo doktrinarnih pojmova u Svetom Pismu ("Duša ljudska" - I, str. 258, 18 redaka). Pri pisanju svakog ozbiljnog djela autor redovno odabire neke opcije i dosljedno ih se drži. Tako je postupio i ovaj autor i njegove opcije čitatelji će najbolje provjeriti osobnim studiranjem Svetoga Pisma uz pomoć njegova i drugih biblijskih leksikona. Enciklopedije i leksikoni ne čitaju se od korice do korice, nego "u rata-ma", kad nam zatreba objašnjenje za neki pojam ili riječ što često dolazi u Svetom Pismu ili drugoj knjizi koju proučavamo. Redovno ih piše više autora s time da je jedan glavni urednik. Ovo djelo napisao je jedan autor koji je konzultirao ogroman broj knjiga i članaka te prihvatio sugestije recenzenata. Zato ono zaslužuje naziv biblijske enciklopedije.

Događaj opisan u Dj 6,1-7 obično zovemo "izbor sedmorice dakona" (tako podnaslov u Kradžićevu *Novom zavjetu* iz 1984.; točno isti naslov u *Novom zavetu. Novi srpski prevod s napomenama*, Novi Sad 2005., str. 261; u Rupčićevu *Novom zavjetu* iz 2000. "ustanovljenje dakonata", u *Novom zavjetu* od B. Dude i J. Fućaka iz 2002. "ustanovljenje sedmorice"). Dvanaestorica kažu kako nije dobro da oni ostave riječ Božju i služe kod stola. Zato na sedmoricu helenista polažu ruke dajući im službu brige za siromahe u zajednici a oni se posvećuju molitvi i službi riječi. Ključni izrazi su *diakonein trapezais* (služiti kod stola) i *he diakonia tou logou* (posluživanje riječi). Istim nazivom *diakonia*, *diakonein* nazvana je briga za siromahe u zajednici krštenih i posluživanje riječi Božje, evangeliziranje. Ovu knjigu napisao je dakon koji posluhuje riječ Božju pravoslavnoj braći i sestrama te drugim zainteresiranim čitateljima koji se mogu služiti srpskim jezikom. Kao katolički bibličar autoru čestitam, knjigu preporučujem.

Mato Zovkić

Knjiga o ulozi vjerskih zajednica u sukobima u BiH

Mitja VELIKONJA, *Religious Separation and Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina*, Translated from Slovenian by Rang'ichi Ng'inja, Texas University Press 2003., 365 str.

Pročitavši pozitivnu recenziju ove knjige u časopisu *Religion in Eastern Europe* 2003., 6, 59-63 američkog teologa

G. Shenka, kojega poznajem s nekoliko medureligijskih susreta i koji BiH pozna bolje od prosječnih američkih diplomata i teologa zato što je dvije godine studirao u Sarajevu, odlučio sam nabaviti je i pročitati (cijena s poštarinom 108 KM).

Djelo je izvorno pisano na slovenskom te objavljeno 1998. god. Iz činjenica da autor zahvaljuje dvojici profesora s Fakulteta sociologije u Ljubljani za pratnju i savjete pretpostavljam da je djelo nastalo kao disertacija iz sociologije. U predgovoru američkom izdanju autor zahvaljuje Hrvat Stjepanu Meštroviću s Univerziteta u Texasu i Pavlu Mojzesu s Rosemont Collegea u Pensilvaniji za pozitivnu recenziju koja je bila uvjet za američko izdanje. Dr. Pavle Mojzes je protestantski teolog rodom iz Novog Sada, koji je u Beogradu diplomirao pravo a u Americi doktorirao teologiju te predaje na jednom katoličkom koledžu u SAD-u. Uređuje spomenuti časopis *Religija u Istočnoj Europi te Eccumenical Review*. Napisao je ili uredio više djela o ratu u zemljama bivše Jugoslavije. Budući da po narodnosti nije ni pravoslavni Srbin ni katolički Hrvat, oštro osuđuje Pravoslavnu i Katoličku Crkvu za poistovjećivanje nacionalnog i vjerskog u Srbiji, Crnoj Gori, Hrvatskoj te BiH, zatim za mlako ili nikakvo osuđivanje zločinaca iz vlastitog naroda.

Velikonja je uvod svoje knjige naslovio: "Zemlja snova" (str. 3-9). Na početku citira Dubravka Lovrenovića koji žali što su se u tragičnim događajima u BiH sinkronizirale ideje intelektualaca i puške boraca. Velikonja je svjestan da se protagonisti ne slažu u prikazivanju onoga što se dogodilo i zašto. Najavljujući da će se služiti pojmom mitizacije tvrdi da mitovi ne opisuju željeno društvo nego zovu na akciju te razlikuje tradicionalne i ideološke mitove. Gradu je razdijelio u deset poglavlja:

1. Religijska i mitološka razdjelnica BiH (str. 11-20);
2. Jedan Bog, tri religije - Bosna, Hrvatska i Srbija u srednjem vijeku (ste. 21-54);
3. Otomanski mir - religije u otomanskoj Bosni (str. 55-89);
4. Izoštrene pameti - porijeklo suvremenih religijskih i nacionalnih mitologija kod Srba i Hrvata (str. 90-115);
5. Pod dvoglavim orlom - religijska i nacionalna pitanja u BiH 1878.-1918. (str. 117-141);
6. Između Srba i Hrvata - religijska i nacionalna pitanja u BiH u vrijeme vladavine Karadorđevića u Jugoslaviji (str. 142-161);
7. Rat sviju protiv svih - politika, nacionalne skupine i religije u BiH za vrijeme Drugog svjetskog rata (str. 163-183);
8. M ili m - politički mitovi pred religijsko-nacionalnim mitovima u poslijeratnoj BiH" (str. 185-233);
9. Rat zbog razlika - religijska dimenzija sukoba u BiH 1992.-1995. (str. 235-285);
10. Zaključne misli: maksimum raznolikosti na minimum prostora (str. 287-295).

Zornosti izlaganja i preglednosti knjige znatno pridonosi sedam zemljovidnih karata i 23 statističke tabele. Pri preuzimanju podataka o religioznosti ili ateizmu odraslih i mladih u republikama bivše Jugoslavije stidljivo prešućuje činjenicu da su ih pravili ideologizirani istraživači u totalitarnom režimu. U skladu s američkom metodologijom bilješke za svako od poglavlja donosi poslije teksta knjige (str. 297-334). Na 16 stranica bibliografije (str. 335-350) naveo je 327 naslova članaka ili knji-

ga na slovenskom, hrvatskom, bošnjačkom, srpskom, francuskom i engleskom. Sociološke kategorije Velikonja je preuzimao od nekih američkih i francuskih sociologa, a rezultate socioloških istraživanja u republikama bivše Jugoslavije prvenstveno od Srdana Vrcana i drugih lijevo usmjerenih sociologa. Pri preuzimanju povijesnih podataka najviše povjerenja iskazuje britanskom novinaru Malcolm u Noelu koji je 1993. god. napisao knjigu *Kratka povijest Bosne* toliko naklonjenu interesima Bošnjaka u BiH da čitatelj pomisli kako je i on obraćenik na islam, a njegova je knjiga brzo prevedena na bošnjački i predložena za priručnik povijesti u srednjim školama. Velikonja također upućuje na članke sljedećih hrvatskih povjesničara i teologa: I. Banjca, F. Šanjeka, P. Anđelovića, J. Batelje, S. Džaje, Nade i Vjekoslava Klajića i dr.

Evo nekih zanimljivih ili upitnih konstatacija. Pri analizi BiH u vrijeme turske vladavine ističe kako je "Bosna uvijek zadržala određenu razinu autonomije te religijskog i kulturnog kontinuiteta. Sačuvan je i osjećaj bosanskog građanstva (citizenship), ali se on razlikovao prema ekonomskim, političkim, religijskim i kulturnim uvjetima... U Bosni su postojale četiri različite religije: islam, katoličanstvo, pravoslavlje i židovstvo. Sve četiri potekle su iz religijskih, kulturnih i političkih centara izvan BiH" (str. 88-89). Navodi kako je nadbiskup Stadler 1917. god. zagovarao "hitno stvaranje Hrvatske države koja bi se prostirala do Drine i tako štitila katolike" (str. 141). Pri zaključku poglavlja o odnosu Srba i Hrvata u predratnoj Jugoslaviji preuzima od S. Vrcana komentar o nadbiskupu Šariću kao "poznatom hrvatskom nacionalisti" (str. 161). Pri prikazivanju nasilnog pokatoličenja od vlasti NDH ističe da je "sve to bila državna politika i nema službenog odobrenja katoličke hijerarhije,

iako je određeni broj svećenika bio aktivno umiješan u ovaj projekt a poglavari su stalno bili informirani što se događa" (str. 169). Sa zahvalnošću navodi da je nadbiskup Stepinac spasio tisuće slovenskih izbjeglica i drugih nevino progonjenih civila, "ali bi se moglo reći da crkva zaslužuje određenu kritiku što se držala uglavnom pasivno i indiferentno te nije sprečavala okrutnosti, progonstva i masovna pogubljenja u NDH" (str. 175). Komentirajući rezultate istraživanja Esada Ćimića o religioznosti katolika, pravoslavnih i muslimana u BiH kao da žali što su neki bili samo fiktivno sekularizirani "iz pokornosti režimu i vladajućoj ideologiji" (str. 188-189). Opisujući sudenje Stepincu, navodi kasniju izjavu tužitelja J. Blaževića te M. Đilasa da je ono bilo prvenstveno političko (str. 198). Priznaje da su "socijalističke vlasti, posebno Srbi među njima, te Srpska pravoslavna crkva znatno preuveličavali broj onih koje su ustaše poubijali" (str. 201), ali žali što je Pio XII. bio krut prema socijalističkim vlastima i tako neizravno pridonosio izgonu katoličkih vjernika i svećenika (str. 203). Relativno širok prostor posvećuje međugorskim događajima, navodi polemiku između biskupa Perića i umirovljenog nadbiskupa Franića te na kraju tvrdi da je tajnik Kongregacije za nauk vjere T. Bertone u lipnju 1998. "službeno odobrio hodočašća" (str. 207-213).

Na početku poglavlja o ratu 1991.-1995. god. kaže da bi "bilo krivo shvaćati posljednji bosanski rat kao religijski, građanski ili etnički ili kao posljedicu starinske mržnje ili pak nekog posebnog balkanskog mentaliteta, ili samo kao unutarnju bosansku stvar. Bilo bi također krivo tumačiti kako su sve strane jednako krive, kako su često govorili neki strani diplomati ili neki od međunarodnih medija koji su jednostavno iznosili tok događaja

kako su ih tumačili samozvani stručnjaci i izmišljači mitova... Po mom mišljenju rat u Bosni bio je prvenstveno klasični primjer ekspanzionističkog rata za Veliku Srbiju koji je pokretao Miloševićev režim u Beogradu” (str. 235). Prenoseći mišljenje jednog stranog autora koji kaže da je rat u BiH bio religijski zato što su žrtve odabirane prema njihovoj vjeri te što kršćanski poglavari nisu osuđivali zlodjela svojih vjernika (str. 260), Velikonja zaključuje da taj rat ipak nije bio religijski, ali je religijski faktor utjecao: “Ukratko, religija i starinski mitovi postali su stupnjevito i smišljeno važno sredstvo nacionalne političke mobilizacije za tri bosanske nacionalne zajednice, kako smo pokazali u prethodnim poglavljima. Strani mediji, oponašajući proračunsku medije, ubrzo su usvojili običaj prikazivanja konflikta kao međureligijskog” (str. 262).

U prikazivanju Katoličke Crkve tokom rata u BiH smatra da su Hrvati u vrijeme socijalizma najmanje podlegli sekularizaciji, ali se čudi što su prigodom nastanka samostalne Republike Hrvatske “identificirali” vjeru i naciju te u tu svrhu navodi jedan članak iz *Veritasa* 1992. god. Priznanje predsjednika Tuđmana da je Crkva bila jedina duhovna snaga koja se suprotstavljala socijalizmu navodi tako kao da je to grijeh ili zločin (str. 270). Hvali kardinala Kuharića što se suprotstavio službenoj hrvatskoj politici o podjeli BiH i povlačenju katolika iz te zemlje (str. 271). U podnaslovu “Zauzimanje vjerskih zajednica za mir” (str. 282-285) govori o susretima vjerskih poglavara, ali zaključuje: “Unatoč pozivanju na mir - koje je upućivano uglavnom izvana - njihove akcije i izjave govorele su drugačije. Dapače, ako nisu osobno kršili svoja obećanja o pomirenju, činili su to podložnici u njihovim crkvenim hijerarhijama. Smatram da očita

dvostrukost takve ‘crkvene diplomacije’ i postupaka kompromitira licemjere koji su ih štitili i stavlja ih uz druge sudionike nedavnih tragičnih događaja na Balkanu” (str. 285).

U zaključku kaže da jezik i zajednički teritorij nisu bili odlučni za nacionalni identitet u BiH kao drugdje u Europi, nego religija i kultura te smatra da “ništa nije nemoguće a budući događaji ne mogu se prećeti. Tromost prošlosti nije garancija za predstojeći razvoj. Nažalost, religijska povijest BiH je klasični i tragični primjer toga” (str. 289). Smatra da je netolerancija u Bosnu “uvezena” ali su je provodili domaći djelatnici. “Drugim riječima, BiH je više bila pozornica nego izvorište religijskog i nacionalnog konflikta i rata. Stoga više volim govoriti o ratu *na* BiH nego *u* BiH” (str. 291). Tezi nekih poglavara i teologa da su okrutne zločine činili ateisti odgajani u bivšem režimu suprotstavljaju svoju tvrdnju da su prema takvima “Božji ljudi” često bili indiferentni ili ih povremeno čak poticali iz prevelike revnosti za svoju vjeru i narod. Lijek vidi u potpunom i trajnom odvajanju religijskih institucija od države i politike, ali i desakraliziranju politike i nacije.

Iz ovog pregleda autorova istraživanja i njegovih teza izlazi da je sociolog socijalističkog usmjerenja koji ne vidi mogućnost i potrebu da religije odgajaju ljude za duhovne vrijednosti u pluralnom društvu što ih sekularna država ne može “proizvoditi” ni davati. To vide neki drugi politolozi i sociolozi, npr. D. Johnston - C. Sampson, *Religion. The Missing Dimension of Statecraft* (Oxford University Press 1994.) s dvanaest drugih sudionika. Druga vrijedna knjiga čiji autor vidi potrebu aktivne prisutnosti religije u civilnom društvu jest D. Johnston, *Faith-Based Diplomacy. Tramping Realpolitik* (Oxford University Press

2003.). Ove i desetke drugih sličnih knjiga ovaj znanstvenik ignorira. Uz ovu osnovnu kritiku, Velikonjinu knjigu trebaju proučiti oni koji se bave međuvjerskim i međunarodnim odnosima u BiH te žele istinski dobro svim pojedincima i zajednicama ove države. Mi vjernici ne možemo samo predbacivati domaćim političarima i "velikoj braći" iz međunarodnih struktura što kod nas (još) ne postoji vladavina prava i poštivanje ljudskog dostojanstva. Trebamo učiti iz kritike protiv religijskih zajednica i naših vjerskih poglavara kako bismo pojedinačno i zajednički pridonosili zajedničkom dobru.

Mato Zovkić

Spasonosni vrutci "energije smisla"

Vladimir PREMEC, *Tjeskoba tolerancije*, HKD Napredak, Sarajevo - Zagreb 2005., 169 str.

Autor knjige dr. Vladimir Premec, ugledni je i uvaženi mislilac, profesor na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, član Hrvatskog društva za znanost i umjetnost, član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, počasni doktor filozofije Sveučilišta u Ferrari u Italiji. Objavio je niz djela iz povijesti filozofije, primjerice: *Petrićeva kritika Aristotelesa*, *Biće beskonačnog*, *Pohvala filodoksiji*, *Hrestomatija etičkih tekstova patristike-sholastike-renesanse*, *O marksistima i kršćanima*, *Logos u Herákleitosa*.

Najnovije djelo *Tjeloskoba tolerancije*, posvećeno Hrvatskom kulturnom društvu "Napredak", koje ga je i izdalo kao prvu knjigu u svom novopokrenutom nizu

Sophia, zbirka je uglavnom kraćih radova, pretežito već objavljenih u raznim publikacijama, a koji su nastali u zadnjih 15-ak godina. Jedan od njih, koji je i najduži, datira iz 1987. god. Na 169 stranica otisnuta su 23 samostalna rada, od kojih su 3 uvrštena i u engleskom a 1 i u francuskom prijevodu, tako da knjiga obuhvaća ukupno 27 cjelina, raspoređenih u tri skupine, koje opet sadrže po tri odsjeka s po tri rada. Tri odsjeka u prvoj skupini s po tri rada autor je označio s A (Tjeskoba tolerancije, Nijemi svjedoci svetih predanja, Mogućnost i smisao mirenja), B (Religija - mač ili most, Država utemeljena na pravu, State Based on Law) i C (Paradigma Bosne, "Filozof kralj", prijeporno razumijevanje duha Politeie, ili o Pravednom, Odgojno obrazovne vrednote perspektive Bosne i Hercegovine), u drugoj s A1 (Slučaj Bosne, Nezaštićena svetost svetog, Ideologiji nema mjesta u školi), B1 (Religija i nasilje, Vjeronauk pod krovom kuće Božje, Sjećam se, Kasime!), C1 (Posvećeno Kvirinu Vasilju - misliocu i duhovniku, Jevrejska groblja, Dobro - slobodna volja - zlo), a u trećoj s A2 (Jedinstvo modernog svijeta, Slovo o altruizmu, Slovo o toleranciji), B2 (Protestantizam: Reformacija, Odnos države - crkava i vjerskih zajednica, Diarium pathologicum in memoria anno Domini MCMXLVIII), C2 (An epistle on altruism, A speech on tolerance, Le cas de la Bosnie). Na početku je sadržaj a na kraju bibliografska bilješka, koja upućuje na časopise i zborna djela u kojima su 22 teksta već objavljeni, što znači da je 5 tekstova sada tiskano prvi put. U oči upada spomenuta neuobičajena radioba ABC, A1B1 C1, A2B2C2, s po tri teksta, slična razdobi u njegovu djelu *Biće beskonačnog* (1973.), koja podsjeća na Hegelovsku trijadnu dijalektiku. A kuriozum je i činjenica da u knjizi nema nikakvog predgovora